

Mi fenyegeti a jövő nemzedék nyelvi kultúráját? (Néhány megjegyzés)

Értelmezésünk szerint az emberi nyelv egy adott személy elválaszthatatlan s egyben minden ember leglényegesebb alkotórésze. A nyelv nem valamely hozzáadott kiegészítője az embernek, hanem azoknak a tulajdonságoknak a halmazához tartozik, amelyek az ember lényegét adják. Az ember kezdettől fogva nyelvi lény. A nyelvi cselekvésekkel kapcsolatos gondolati erőfeszítések, mentális képek, visszaemlékezések, átélések, érzelmek stb. állandóan kísérik bennünket mindennapi létezésünkben. Bárhogy és bármit cselekszünk, bármit teszünk, bármit és bármiről gondolkodunk, álmodunk, vagy bármire törekszünk, képtelenek vagyunk ettől a folyamattól elszakadni vagy leállítani ezt a tudatunkban végbemenő spontán és megszakíthatatlan mozgást. Egész életünkben együtt élünk nyelvünkkel, és egyidejűleg benne élünk a nyelvünkben is. Azt mondhatjuk tehát, hogy mi „rendelkezünk” a nyelvvel, de mondhatjuk azt is, hogy a nyelv is „rendelkezik” velünk. Ez azt jelenti, hogy a nyelv jelen van minden gondolatunk és cselekedetünk létrejötténél, és nem tudjuk azt kikapcsolni, illetve önkényesen neutralizálni (Bańcerowski 2008: 25–45).

A szavak mögött el van rejtve a külső világ ember általi interpretációja, megértésének a módja, valamint a nyelvnek a belső világunk megalkotásában játszott kreatív szerepe is. A világ nem nyitná meg előttünk teljes gazdagságát, sokszínűségét és szépségét, ha nem tudnánk azt megnevezni, azaz objektivizálni a nyelvben. Amikor megkínálnak bennünket egy ismeretlen, ízletes gyümölcssel, azonnal szeretnénk tudni a nevét, bár maga a gyümölcs neve nem mond semmit a gyümölcs ízéről. A kiránduláson használjuk a térképet, mert szeretnénk tudni a megfigyelt hegycsúcs, a patak, a falu vagy más objektumok nevét is attól függetlenül, hogy ez a tudás semmilyen mértékben nem befolyásolja az elénk táruló látványt. Van, aki nem tud különbséget tenni a tölgyfa, a gyertyánfa, a hársfa és más fa között, mindegyik esetben csak egy fát lát. Nem mindenki számára léteznek különféle madárfajták, például veréb, rozsdafarkú, rigó, fecske, cinke stb., mindegyikben csak a madarat látja. Tehát világgépünk nem egyforma, hanem egyénspecifikus.

A világgépünk megalkotásában különleges helyet foglal el axiológiai rendszerünk, amely lehetővé teszi, hogy meghatározzuk helyünket a világban olyan értelemben is, hogy elkülönítjük a hozzánk közel álló, nekünk megfelelő és az általunk akceptált területeket azoktól, amelyeket ellenségesnek, nem kívánatosnak és elkerülendőnek tartunk. A nyelvi minősítés befolyásolja gondolkodásunkat, a minták és az értékek rendszerét is. Amikor arról van szó, hogy a nyelv nagy szerepet játszik az emberi közösség építésében és fenntartásában, meg kell említeni azt is, hogy nyelvünk tulajdonképpen közvetíti értékrendünket, az emberek és a világ iránt tanúsított magatartásunkat. Amikor a gyermeket beszélni tanítjuk, azzal egyidejűleg átadjuk neki saját világnézetünket és a világ nyelvi képét is. Ezt a gyermek el is várja tőlünk. Azt akarja, hogy világosan határozzuk meg azt, ami jó, szép, fontos, és ami rossz, csúnya és kevésbé fontos (Bańcerowski 2000: 391–402). A gyermek saját nyelvében él: szeret játszani a szavakkal, kísérletezni a nyelvvel, nyelvi játékokat folytat, amelyek során, kihasználva a homonímia és

a poliszémia jelenségét, új jelentéseket, új kreációkat hoz létre, tudatosan megsértve a grammatikai és a logikai szabályokat stb. Nem véletlen, hogy egyes költők és írók régebben, de néha manapság is merítettek, illetve merítenek a gyermeknyelvből, valamint a gyermek képzelőerejéből. Például a 20. század elején az avantgárd művészet irányzatai a dadaizmussal az élen átvették a gyermeknyelvből a rend megsértésének az elvét, a logikai gondolkodás ignorálását. Egyes képviselők provokatív módon azt hirdették, hogy „vágd ki a szavakat az újságból, tedd a kalapba, találomra húzz ki közülük bizonyos mennyiséget és da-da költeményt kapsz”. Ez egyértelműen a gyermekjátéokra emlékeztet. Az újkori kultúra sok mindent felhasznált a múltból, de később már nem tartott rá igényt. Például a népi folklór, amely az elmúlt századokban több alkotót is megihletett, az egész népi mikrovilággal együtt majdnem teljesen eltűnt a mai társadalom életéből a tömegkultúra és a médiák egyre növekvő terjeszkedése, „kiszorítósdija” következtében. Nem nehéz belátni, hogy ez a folyamat nem fogja elkerülni sem az irodalmi kultúrát, sem pedig a gyermeknyelvet. Az erre utaló jeleket nem lehet nem észrevenni. Elég rámutatni arra, hogy: „Egy felmérés szerint a magyar emberek több mint harminc százaléka egyáltalán nem olvas. Nem használja szisztematikusan a képzelőerejét, csak úgy képzelget: passzív mozizója az elméjében száguldozó képeknek” (idézem a Metropol c. újságban megjelent Vass Virág cikkéből: 2010: 6).

Olyan világban élünk, amelyben valóságos forradalom zajlik az információt továbbító technikák területén. A technikai civilizáció fejlődésének a folyamata azt okozza, hogy gyengül a kontaktus a szülők és a gyermekek között, amely akaratlanul nemcsak az emocionális, hanem a nyelvi interakciós kapcsolatok is lazulásához vezet. A szülők nagyon keveset beszélgetnek gyermekükkel, és így a gyermeknek nincs is lehetősége arra, hogy nyelviileg kifejezze saját emocionális és érzelmi állapotait, hogy a beszélgetés folytán fejlessze a saját világnyelvi képét, hogy használhassa a nyelvet a környezetével való kommunikációban. Ennek következtében a gyermek nem is tapasztalja a szüleinek, elsősorban az édesanyjának a világról alkotott nyelvi képét, a szavak mögött rejlő pragmatikai jelentést, a kommunikációs tér szerepét a dialógusban stb. Tehát kialakulóban van egy olyan jelenség, amelyet a *hallgatás kultúrájának* nevezhetnénk, amelyben egyszerűen kihál az élőszó. A gyermek egzisztenciális izoláltságra van utalva, amely a magányérzés kialakulásához vezet. A természetes nyelven folyó dialógus, mint köztudott, az emberi kultúrának és a gondolkodásnak a legfontosabb eleme. A dialógus modellje nem más, mint a kommunikációs kooperáció modellje, amelyet az interlokútorok konverzációs viselkedését determináló, megfelelő törvények szabályoznak. A szóban forgó negatív folyamatot a médiákban sajátos módon használt nyelv is fokozza. Ebben a szférában a nyelv a dialóguson kívüli valóságban funkcionál. A gyermek nem tud kommunikálni azokkal, akik a rádión vagy a televízión keresztül beszélnek, tehát a hangok és a képek terében csak hallgató marad. Az ilyen valóságban nevelkedett ember képtelen lesz beszélni saját élményeiről, emócióiról, képtelen lesz megalkotni saját magában az objektív valóságról szóló belső mentális képet, nem fogja tudni felismerni az alapvető axiológiai szférákat sem. Ennek eredményeként a gyermek teljes magányra van ítélve, és ha

felnőtté válik, képtelen lesz kifejezni saját pszichikai állapotait, elveszíti a természetes kommunikálás képességét, képtelen lesz felismerni más emberek pszichikai szükségleteit, nem fog tudni se beszélni, se hallgatni. Így, ilyen körülmények között olyan utódokat fogunk hagyni magunk után, akik nem lesznek egyebek, mint *hallgató fogyasztók*.

A komputerek népszerűsítésével a gyermekek és a fiatalok nyelvében alapvető változások történtek. A komputerek nyelve nem azonos a természetes nyelvvel. A komputeres nyelvhasználat a virtuális és az emberi pszichikán kívüli valóságra vonatkozik. A komputer használójának meg kell tanulnia egy sajátos szaknyelvet, megszerezni a megfelelő szaknyelvi kompetenciát ahhoz, hogy igénybe vehesse ezt a technikát, és ha ez megtörtént, egész más világban kezd élni, távolodik a természetes nyelv társadalmi használatától és e használat élményeitől is. Ez a technika annyira vonzó, hogy a gyerekek és a fiatalok a legtöbb időt a komputer előtt töltik, ezzel fokozván saját izoláltságukat, fokozatosan a komputer foglyaivá válnak. Egyes szakértők szerint az internetes oldalak, az e-mailezés és az SMS egyre nagyobb népszerűsége komoly egészségügyi veszélyeket is rejthet magában. Nada Kakabadse a Northampton Egyetem professzora szerint ezeknek a technológiai eszközöknek a használata szorongást és csökkent teljesítőképességet okozhat: „A populáció közel egyharmada technológiai függőségben szenved. Függenek a laptopjuktól, mobiltelefonjuktól. Ez pedig olyan súlyos probléma, ami kihatással lehet a családi, baráti kapcsolataikra, és az egészségükre is. Ha üzenetet kapunk, vagy valamilyen frissítés tűnik fel a gépünkön, hajlamosak vagyunk kizökkenni abból, amit éppen csináltunk, és inkább a leveleinket olvasgatjuk, vagy a Twitter és a Facebookot böngésszük, ahelyett, hogy dolgoznánk. Ez csökkenti a hatékonyságunkat, még akkor is, ha csak rutinfeladatokat végzünk. Egyszerre kimerültnek és fáradtnak érezzük magunkat, és teljesen elmegy a kedvünk a munkától” (idézem a Mindennapi Pszichológia c. folyóiratból: 2009. I. évf. 4. szám. 19. oldal). Hozzá lehet tenni azt is, hogy a fiatalok mobiltelefon- és internethasználatának a mániája igen komoly gondot okoz az oktatásban és a nevelésben is. Az életük igen komoly része tulajdonképpen az SMS-ek hosszú füzéréből tevődik össze. Andrew Kakabadse, aki a diákok viselkedését tanulmányozta, olyan megállapításra jutott, „hogy a hallgatók mintegy 60 százaléka a sajátként beadott évfolyamdolgozatát anélkül töltötte le a webről, hogy átfogalmazta, megértette, vagy egyáltalán elolvasta volna”. A felmérés azt is kiderítette, hogy a diákok SMS-függősége nagyban befolyásolja nyelvi képességeiket, nyelvtani érzéküket is. A Times Online kiadásában megjelent cikk szerint tízből három hallgató SMS-rövidítéseket használ a dolgozatában. (Hasonló jelenség nálunk is tapasztalható: elterjedtek az olyan SMS-rövidítések, mint a + jel a *meg* szóra, vagy például az *Ielőre, Iszerre, azaz a számmal kiírt egy*). A megkérdezett 260 tanuló több mint fele saját állítása szerint is kissé vagy nagymértékben függ a mobiltelefonoktól. „A kutatás azt bizonyítja, hogy a technikai újítások elnyomják a nyelvtani érzéket, megnövelik a hajlandóságot a plagizálásra, és tönkreteszik a tanórákat. Az iskolai szabályzatok hiába tiltják a mobilok használatát, a diákok megtalálják a módját, hogyan telefonáljanak. Például a mosdóból.” Ez volt az említett kutató végkövetkeztetése (idézem a Mindennapi Pszichológia c. folyóiratból: 2009. I. évf. 4. szám. 19. oldal).

Az egyre elterjedőben lévő képi kultúra nemcsak átalakítja, de végeredményben tönkretelheti magát a nyelvet is. A kép nem helyettesítheti a szót, képtelen átadni az emberi tapasztalatok, átélések, élmények, asszociációk stb. teljes skáláját. A mai képi kultúra inváziója szűkíti az olyan közléstartalom különböző formáinak megértési lehetőségét is, mint például a szimbólum, az allegória, a reflexivitás, a gondolati tömörség stb. A kép nem közvetítheti a szavak mögött rejlő tartalmat, a nyelvi világgépnek a gazdagságát. A mai kultúra által formált kép csak a szituációs, illetve az információs konvencióra korlátozódik, és algoritmusjellege van. Így az ifjú ember számára az elmélyített, reflexív tartalom egyszerűen elérhetlenné válik. A gyermek nem fogja érteni sem a szavak által jelölt tartalmat, sem pedig a képeket. Természetesen a kulturális nevelés folyamatának a végeredménye olyan lesz, amilyenre törekszünk. Ha például a gyerek zenei ízlését csak egyfajta zenével és egy meghatározott hangszerrel való kontaktuson keresztül formáljuk, akkor a gyerek nem fogja érteni a másfajta zenét. Hasonló a helyzet a képpel és a szóval is. A technikai civilizáció által formált kép nem más, mint a különféle cselekvések grafikai reprezentációja – minél tömörebb, azaz minél nagyobb mértékben van megfosztva az esztétikai és az intellektuális többlettől, valamint a stilisztikai ékességtől, annál tökéletesebb. Az ilyen beállítódás távolítja az embert a nagy művészettől, és nem teszi lehetővé, hogy megértsük humanista küldetését. Mind a kép, mind pedig a szó területén egyre gyakoribb a tartalom egyre nagyobb mértékben történő egyszerűsítése és trivialitása. Tömegesen jelennek meg a gyerekeknek és a fiataloknak szánt műalkotások egyszerűsített, átdolgozott, kivonatolt verziói. Ezen a területen sincsenek törvényi korlátozások. Így a felelősséget nem vállaló kiadók, az emberi tudatlanságra alapozva, óriási nyereségre tesznek szert. Egyébként ez a jelenség nem új keletű. A gyermekirodalomban már nincsenek kánonszövegek, mivel mindent át lehet alakítani és szép, mutatós csomagolásban eladni, a legközönségesebb fércművet is. Az ilyen hozzáállás nem egyedülálló, nemzetközi jellege van: az előre gyártott kiadói sablonokba „bepréselik” a soron következő nyelvi verziókat. A szóban forgó tömeges irodalmi könyvkiadás mellőzi a művészeti értékeket, és ennek az az eredménye, hogy a gyerekek és a fiatalok képtelenek megérteni és élvezni a szépirodalmat, a szóművészetben alapuló műveket, és ez végső soron korlátozza a szellemi életterületet, valamint az igazság, a szép és a jó terét is. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy szükség van arra, hogy az irodalmi kultúra visszatérjen a gyerekek és a fiatalság életébe. Ehhez olyan társadalmi légkör kialakítására van szükség, amely kedvezni fog az olvasói érdeklődés ösztönzésének. Hiányzik a társadalmi tudat arra vonatkozóan, hogy a könyv milyen fontos szerepet játszik az ember pszichikai, kognitív felszerelésének a kialakításában, szellemi életének fejlődésében. Szükséges a társadalmi hozzáállás olyan irányban történő megváltoztatása, amely nagyobb figyelmet szentel a szókéltúrának. Az olvasás része kell, hogy legyen mindennapi cselekedeteinknek. A gyerekeknek és a fiatalságnak egyaránt nagyon fontos az eredeti irodalmi művel való kontaktus, amelyet nem helyettesíthetnek egyszerűsítések, tömörítések, átalakítások, kivonatolások stb. Az irodalmi műben a szó különleges szabályok szerint funkcionál: megnevezési és kreatív funkciót tölt be, verbalizálja

az emóciókat, segít megérteni nemcsak saját magunkat, hanem másokat is, lehetővé teszi a gondolkodást, valamint a szöveg tartalmának a rekonstruálását, megértését. A szó legteljesebb és legtisztább érvényesülését éppen az irodalmi műben nyerheti el. A szókéltetés alakításában nagyon fontos szerep jut a családnak is. Itt elsősorban a családon belüli szóbeli kontaktusra gondolunk. Már az a kisgyermek is, aki még nem érti a szavak mögött rejlő tartalmat, nagyon érzékeny magára a hangra, a dallamra, a ritmusra és a zengésre. Nem véletlen, hogy a gyerekek részére alkotott legrégebbi művek a bölcsődalok voltak, amelyekben elsősorban az édesanyának, a nagymamának, illetve a gondozónak, ritkábban az édesapának a kis hallgatóval megvalósuló bensőséges, szívélyes kontaktsa tükröződik. Sajnos az emberek gyakran nincsenek tisztában azzal, hogy milyen nagy szerepe van az utánpótlásnak a nyelvhasználati folyamatában, különösen a gyermekek esetében. Éppen így jön létre a nyelv segítségével alkotott közösség, amely a felnőttkorban biztosítja a nyelvhasználati képességet, az emberi világkép létrehozását, a saját magunk és más emberek megértését is. Tisztában kell lenni azzal, hogy a világ nyelvi képe nagymértékben befolyásolja a felnőtt pszichikájában és természetesen a gyermek pszichikájában is kialakuló általános világnézetet.

Mint köztudott, a szavakban megnyilvánul az emberek közötti viszony is. Nemcsak a szülőknél és a tanároknál, hanem a rádió- és tv-műsorok készítőiben, sőt az egyes színészekben sem tudatosul eléggé az, hogy saját nyelvi viselkedésükkel kárt okozhatnak a már létező közösségnek. Néha a nem tudatos cselekvésnek, de előfordul az is, hogy előre kigondolt manipulációnak az eredménye, hogy nyelvi magatartásunkat a szürkeség jellemzi és irányítja. Az „információs zaj”, amely manapság – sokszor manipulációs céllal – sokféle kommunikációs csatornát terhel, nemcsak a mi viselkedési normáinkat, modellünket bomlaszthatja szét, hanem a gyermekeinkét is.

A fentiek tükrében feltehetjük a kérdést, hogy tulajdonképpen milyen fenyegetésnek van kitéve maga a nyelv és a nyelvi kultúra? Elsősorban a *magány* fenyeget bennünket a hallgatás terében, amelyet általában nagyon triviális módon szoktak megszüntetni. Fenyeget bennünket az, hogy először segítségével nehezen fogunk tudni kommunikálni és egymást megérteni, hogy nem fogjuk tudni verbalizálni az emócióinkat, érzéseinket stb. és helyette csak emotikonokat fogunk használni (lásd: Bódi–Veszelszki: 2006). „Barbár” embert nevelhetünk, mert a nyelvi üresség nagyon gyakran vulgarizált expresszióval töltődik ki. Így növekszik a fiatalok verbális agresszivitása, amelyre kétségkívül hatással van több tényező is, többek között a krimi és a kalandfilmhősök viselkedési stílusának az átvétele, utánpótlása, a médiákban propagált rossz példaképek követése stb.

Ebben a helyzetben nem közömbös az újságírók, a tévériporterek, a politikusok, a tanárok és a színészek nyelvi kultúrája, akik sokszor túlságosan liberálisan értelmezik a mindennapi nyelvhasználatot. A nyelv- és kultúrközösségünk olyan lesz, mint amelyet saját magunk alakítunk ki.

SZAKIRODALOM

- Bañcerowski, Janusz 2008. *A világ nyelvi képe. A világgép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Bañcerowski, Janusz 2000. Nyelvközösségi és nyelvpolitikai kérdések – kihívások és lehetőségek. *MNy.* 4: 391–402.
- Bódi Zoltán–Veszelszky Ágnes 2006. *Emotikonok. Érzelemkifejezés az internetes kommunikációban*. Magyar Szemiotikai Társaság. Budapest.

Bañcerowski Janusz
ELTE BTK Szláv és Balti
Filológiai Intézet

SUMMARY

Bañcerowski, Janusz

**What endangers the linguistic culture of future generations?
(Some remarks)**

The progress of technological civilisation has the side effect that contacts between parents and their children are becoming looser, leading to relaxation of both emotional and linguistic interactive cooperation between them. A situation we might label as ‘the culture of silence’ emerges, in which spoken communication is simply dying out. That unwelcome process is enhanced by language being used in the media in a peculiar manner. In that sphere, language functions in a dialogue-external reality. Computerised language use relates to virtual reality that is external to human psyche, too. That technology is so appealing that children and young people spend most of their time sitting in front of their computers, increasing their own isolation, gradually falling into captivity. Technological innovations suppress children’s sense of grammar, increase their inclination to plagiarism, and spoil classes at school. Visual culture, increasingly spreading, does not only change language use but may also ruin it altogether. In children’s literature, there are no more canonised texts, everything can be rewritten and sold in a spectacular wrapping, even including the meanest trash. We may end up raising ‘barbarians’ whose linguistic vapidness is filled in by vulgarised self-expression.

Keywords: child language, technological civilisation and its linguistic consequences, the culture of silence, virtual reality, visual culture, gradual extinction of oral communication, the decay of language and linguistic culture